

RIETVELDPRIJS 2015

DE BESTE GEBOUWEN VAN UTRECHT

RIETVELDPRIJS 2015

RIETVELDPRIJS 2015

DE BESTE GEBOUWEN VAN UTRECHT

UITGEVERIJ THOTH BUSSUM

COLOFON

Deze publicatie verschijnt ter gelegenheid van de uitreiking van de Rietveldprijs 2015.

De activiteiten van de Stichting Rietveldprijs worden mede mogelijk gemaakt door financiële ondersteuning van:

Gemeente Utrecht

Van Wijnen

Van Zoelen

Stichting Mitros

Dura Vermeer

Hurks

Trebbe West

Rutges Vernieuwt

Synchroon

Hermans & Schuttevaer Notarissen

© 2015 De betreffende auteurs en fotografen, Stichting Rietveldprijs, Utrecht en Uitgeverij THOTH,
Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.
WWW.THOTH.NL

Bestuursamenstelling Pieter Hooimeijer (voorzitter), Janneke van der Poel (secretaris),
Danny Wijnbelt (penningmeester), Mascha van Damme, Mark Hendriks, Reinier Schat en Manon van der Wiel.

Afbeelding omslag voor- en achterzijde Muziekcentrum TivoliVredenburg, Utrecht (foto's Ossip van Duivenbode)

Afbeelding p. 2-3 Voetballen op het dak van Ikea (foto Bart Weerdenburg)

Samenstelling en redactie Mascha van Damme en Mark Hendriks

Foto-essay Ossip van Duivenbode

Grafische vormgeving Ronald Boiten en Irene Mesu, Amersfoort

Lithografie BFC Graphics, Amersfoort

Druk drukkerij Mart.Spruijt bv, Amsterdam

Bindwerk Binderij Hexspoor, Boxtel

Alle rechten voorbehouden. Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Uitgeverij THOTH, Nieuwe 's-Gravelandseweg 3, 1405 HH Bussum.

ISBN 978 90 6868 687 6

INHOUD

6	WOORD VOORAF PIETER HOOIMEIJER
7	AVONTUURLIJKE STIMULANS VAN HET STEDELIJK LEVEN / JURYVERSLAG RIETVELDPRIJS 2015 MARINA DE VRIES
20	FOTO-ESSAY RIETVELDPRIJS OSSIP VAN DUIVENBODE
30	DE STAD IN DE STAD / MUZIEKCENTRUM TIVOLI VREDENBURG MARC NOLDEN
40	THUIS IN SCHOONHEID / HET ONTWERP VAN DE IDEALE SCHOOL VIBEKE GIESKES
48	OVER DE AUTEURS
48	ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

'We kunnen de stad zien als een grote school waarbinnen alle kennis en inzicht ligt besloten die een samenleving gemaakt heeft tot wat hij is, en waarin alle verbindingen en energie aanwezig zijn om de er levende ambities zo goed mogelijk te realiseren.' Met deze uitspraak formuleerde Herman Hertzberger een opdracht voor de architectuur en stedenbouw. De ruimte moet dienstbaar zijn aan de ontwikkeling van de bewoners en bezoekers. Dat is geen verkapte versie van het oude verheffingsideaal. Ook in de theorie van de beleveniseconomie wordt 'leren' gedefinieerd als een ultieme vorm van beleving die meer waarde toevoegt dan ontspanning en vermaak. Dat roept de vraag op hoe dit moet worden vormgegeven in de postmoderne stad. Er zijn drie ontwikkelingen om rekening mee te houden.

De eerste betreft de toenemende of nieuwe vormen van diversiteit. Naast de traditionele scheidslijnen langs (inkomens)klasse en etniciteit, zijn er andere scheidslijnen, langs onder andere opleiding, gezondheid en ondernemerschap. Een ruimtelijke structuur die bijdraagt aan een verdere uitsortering langs deze lijnen leidt tot een gefragmenteerde stad van geïsoleerde 'pockets' met gedeelde identiteiten. De energie is er wel, maar de verbindingen ontbreken. Het vestigen van creatieve broedplaatsen in wijken met achterstand, in de hoop op nieuwe sociale relaties met

de bewoners, stuit op deze harde werkelijkheid. Eiland8 in Kanaleneiland is een voorbeeld. Creatieve individuen mochten met elkaar een gebied met 8 flats, die op de nominatie staan om te worden gesloopt, bewonen en inrichten. In korte tijd is een hechte gemeenschap ontstaan, maar het eilandkarakter is eerder versterkt dan dat er bruggen zijn geslagen. Het voegt alleen meer diversiteit toe aan een gebied dat daar toch al mee worstelt.

De tweede betreft de toenemende complexiteit van de samenleving en daarmee van de stad. Hier gaat het meer om de gelaagdheid van de stad, waarin fysieke, sociale en virtuele netwerken elkaar overlappen. Wie de kluwen bekijkt ziet een wirwar van kriskras-relaties die een volmaakt willekeurige indruk maakt. Veel inspanningen zijn erop gericht die complexiteit te verminderen. De decentralisatie van veel taken naar de gemeenten is een manier om de wereld bestuurlijk eenvoudiger te maken. In werkelijkheid speelt het leven van mensen zich af in een groter gebied waarbij gemeentegrenzen (vaak zelfs dagelijks) worden overschreden. Wie beter naar de netwerken kijkt, ziet knooppunten waar veel verbindingen samenkomen en soms overlappen met de verschillende netwerken. Het zijn de aanknopingspunten om de energie te laten stromen van de één naar de ander.

De derde is de veranderende rol van het sociaal en cultureel kapitaal. De veel genoemde 21ste-eeuwse vaardigheden lijken een soort mantra te worden waarbinnen de toekomstige opzet van het onderwijs moet passen. In werkelijkheid gaat het erom dat mensen (jong en oud) 'hun weg leren vinden' in een complexe samenleving. De stad als school waarin kennis en inzicht besloten liggen die kunnen worden ontsloten als je je weg weet te vinden is meer dan een metafoor. 'Streetwise' krijgt een nieuwe betekenis als het schaalniveau wordt opgehoogd tot de myriade aan routes en waar onverwachte aanknopingspunten kunnen worden gevonden. Mensen maken de stad, maar de stad vormt ook mensen.

TivoliVredenburg is een gemeentegrens overschrijdend programma, waar zeer uiteenlopende subculturen (pop, jazz, kamer- en klassieke muziek) akoestisch zijn gescheiden, maar visueel en fysiek met elkaar en de stad zijn verbonden. Een knooppunt in één van de vele netwerken die de stad rijk is en een verbindingspunt met andere netwerken. Een geslaagd voorbeeld van sociale architectuur die de complexiteit benut om 'de boel' bij elkaar te brengen.

AVONTUURLIJKE STIMULANS VAN HET STEDELIJK LEVEN

De jury van deze editie van de Rietveldprijs benadrukt dat of een gebouw goed functioneert en goed op zijn plek staat niet valt af te lezen aan het exterieur alleen. Een slim ruimtelijk ontwerp, een interieur dat bijdraagt aan het welbevinden van bewoners, scholieren of concertbezoekers is even belangrijk voor het functioneren van een gebouw, en dus voor de beleving van de stad. Hoewel het een uitdrukkelijke doelstelling is van de Rietveldprijs om tevens stedenbouwkundige ingrepen en landschapsarchitectonische projecten te honoreren, valt op dat weinig tot geen projecten van die schaal op de groslijst terecht zijn gekomen.

Een prangende vraag die de jury bezighield: vertoont de Utrechtse bouwproductie van 2013 en 2014 – een lijst van 76 projecten, groot en klein, rijp en groen, van woningbouw tot scholen, van een treinstation tot een pergolamuur, van voetbalvelden op het dak tot een enkel kantoor – sporen van de economische crisis?

Was het antwoord in eerdere edities nog negatief, nu laat de crisis zijn sporen na, vooral in kwaliteit. Het merendeel van de bouwproductie is zorgvuldig, maar middelmatig. Het lef en de creativiteit om met een programma iets los te maken in de stad begint bij de opdrachtgever. In de afgelopen jaren zijn veel architectonische opgaven gereduceerd tot economische en financiële opgaven. Daarbij is

sprake van een vicieuze cirkel: de opdrachtgever gunt een project aan degene met het laagste bod, onder druk van de concurrentie neemt de architect genoegen met een karig honorarium. Anders dan in een land als Duitsland, waar voor architecten minimumtarieven bestaan, is dat in Nederland vrijgegeven – waardoor architecten dus vaak op prijs met elkaar concurreren.

Het gevolg is dat in de afgelopen jaren topgebouwen – interessant, onderscheidend en innovatief – op één hand zijn te tellen. Omdat een werkelijke verrijking en verlevendiging van de stad, voor nu en voor de toekomst, onlosmakelijk is verbonden met de creatieve daad, met architectuur die in ruimtelijk opzicht meer biedt dan het programma van eisen vraagt, heeft de jury gezocht naar een winnaar die zich in dit opzicht positief onderscheidt.

Reparatie en onderhoud

Maar liefst vijftien scholen telde de lijst van projecten die meedongen naar de Rietveldprijs 2015, variërend van lagere tot middelbare scholen en scholen voor beroepsonderwijs. Dat roept vragen op. Waarom zijn er in de afgelopen twee jaar zoveel schoolgebouwen opgeleverd? Heeft dat te maken met lage bouwprizen, met het afwaarderen van schoolgebouwen uit de wederopbouwtijd of met de groei van de stad Utrecht? En waarom is het verschil in kwaliteit zo groot?

De jury betreurt dat een aantal scholen weinig meer te bieden heeft dan een simpele en doelmatige vertaling van het programma van eisen. Omdat schoolbesturen over het algemeen geen ervaren opdrachtgevers zijn en de opgave van zoveel scholen hoogstwaarschijnlijk was te voorzien, vraagt de jury zich af of de gemeente bij deze opgave niet een grotere, centrale rol had kunnen spelen. Hoewel volgens de nieuwe aanbestedingswet niet als harde eis gesteld mag worden dat een architectenbureau eerst een aantal scholen ontworpen moet hebben, is de praktijk anders. Vanwege risicomijdend gedrag en krappe budgettaire kaders hanteren opdrachtgevers en hun adviseurs dat selectie criterium in de praktijk vaak wel, wat de kwaliteit nogal eens in de weg zit. Het zorgt ervoor dat een beperkt aantal architecten zich met scholenbouw bezighoudt en andere bureaus niet aan bod komen.

Ook opvallend: anders dan de landelijke trend kreeg de jury nauwelijks transformatieprojecten onder ogen. Naar de reden is het gissen. Duidelijk is dat deze eigentijdse opgave eraan komt. Tot haar plezier zag de jury wel een fascinerende andere opgave, waarbij de stad op een zorgvuldige en vanzelfsprekende manier is gerepareerd. De uit hergebruikte stoeptegels opgebouwde muur van Zecc Architecten herstelt de vanwege sloop van een parkeergebouw gehavende hotelgevel op het Jaarbeursplein en komt met zijn geraffineerde compositie en geïntegreerde zitbank de kwaliteit van de openbare ruimte aanzienlijk ten goede. Een andere opgave in het doorlopende onderhoud van de stad is het verbeteren van verbindingen en de doorstroming van vervoersmodaliteiten. Het treinstation Vaartsche Rijn is niet zozeer een architectonisch hoogstandje, maar op infrastructureel gebied van niet te onderschatten waarde. Door de

toevoeging van functies in het talud is de soepele verbinding tussen twee stadsdelen verlevendigd. Fraai en prettig is de directe verbinding tussen het perron en de buurt.

Acht genomineerden

Op zoek naar dat ene project, met een wow-effect en een grootse impuls voor de stad, onderscheidend en toonbeeld van de creatieve daad die goede architectuur kenmerkt, kwam de jury drie keer bijeen. Op de eerste dag werd de longlist van 76 projecten bestudeerd, daarna trok de jury twee middagen door de stad langs vijftien projecten. Daaruit zijn acht projecten genomineerd, die ook in aanmerking komen voor de Publieksprijs. De genomineerden zijn: Anne Frankschool, Transferium De Uithof, een woon-winkelpand in de Steenweg, TivoliVredenburg, Parkpergola Maximapark, Kop van Lombok, de sportvelden op het dak van Ikea en het Stadskantoor. Met de nominaties is de jury zeer ingenomen. Ze bestrijken een breed scala aan interessante, eigentijdse opgaven en een mooie spreiding van disciplines, van stedenbouw tot landschap en architectuur. Had de jury de eerste twee bijeenkomsten blijk gegeven van een zekere gelijkgestemdheid, voor de allerbelangrijkste discussie, namelijk wat het allerbeste project is, werden de messen geslepen. Kan David winnen van Goliath – hebben een particulier woonhuis, een door een park slingerende pergola of een relatief bescheiden basisschool evenveel kans om te winnen als publieke iconen zoals het Stadskantoor of TivoliVredenburg? En tot slot: gaat het, binnen de criteria van de prijs en het door de jury gewenste criterium van creativiteit, om het perfecte detail, de intelligentste ruimtelijke ingreep, de fijnste plek voor gebruikers en passanten of het maatschappelijk belang?

Van drie projecten was de jury zeer onder de indruk. Alle drie getuigen van groot architectonisch vernuft en van het belang om te bouwen voor een specifieke opdrachtgever of doelgroep, met een daarop afgestemd programma. Het ging om de openbare Anne Frankschool, het woongebouw op de Kop van Lombok en muziekcentrum TivoliVredenburg.

Het is niet gezegd dat een klein gebouw het per definitie aflegt tegen een gigant. En hoewel de jury buitengewoon gecharmeerd is van de Kop van Lombok en van de school heeft zij unaniem gekozen voor een winnaar waarbij sprake is van een ongekennde complexiteit, uniciteit en generositeit naar collega-architecten. TivoliVredenburg laat zien dat lef en visie niet tot een nostalgisch verleden horen, maar nog altijd bestaan. Het laat ook zien dat de creatieve daad een architectuur oplevert die even wezenlijke als verrassende bijdrage levert aan het leven, de beleving en de bruikbaarheid van de grote stad. In zekere zin heeft de economische crisis de realisatie van het muziekgebouw in de kaart gespeeld. Het ambitieuze project bleek haalbaar vanwege de gunstige bouwpreizen van na 2008. Wat dat betreft mag de stad Utrecht van geluk spreken met deze welkome aanvulling.

Winnaar TivoliVredenburg

STUDIO HERMAN HERTZBERGER I.S.M.
JO COENEN & CO ARCHITECTS,
ARCHITECTUURCENTRALE THIJS ASSELBERGS
EN NL ARCHITECTS

Is TivoliVredenburg een gebouw of een stad in een stad? Is het nieuwbouw of een vorm van hergebruik en transformatie? Het is alles tegelijk en dat

maakt dit muziekcentrum met zijn vijf concertzalen even fascinerend als eigentijds. Het gebouw is opgezet als verticale ministad, als symbolische voortzetting van de publieke ruimte, met roltrappen en bruggen als straten, met een foyer als stadsplein op de zesde verdieping.

Dat het mooiste onderdeel van het oude gebouw, de zogenaamde grote zaal met zijn mooie akoestiek en iconische interieur, is opgenomen in de nieuwbouw is een sterk onderdeel van het project. Daardoor is TivoliVredenburg niet alleen van de nieuwe en de toekomstige generatie bewoners en bezoekers, maar ook van de oudere generaties, voor wie aan het oude Vredenburg dierbare herinneringen kleven.

De jury heeft veel respect voor het genereuze gebaar om het spreekwoordelijke architectenego opzij te zetten en voor de concertzalen samen te werken met Jo Coenen voor popzaal Ronda, met NL Architects voor de vlakke vloerzaal Pandora en met Thijs Asselbergs voor jazz-zaal Cloud Nine. Hierdoor heeft elke zaal zijn eigen unieke, klas-sieke dan wel extravagante karakter. De samenwerking heeft in hoge mate bijgedragen aan het avontuurlijke interieur. Tegelijk borduurt TivoliVredenburg met een twist voort op de visie waar Hertzberger altijd voor heeft gestaan, namelijk dat een gebouw niet alleen draait om de buitenkant, het gevelbeeld, maar vooral om het leven tussen en buiten de muren. De diversiteit van architectuur aan pleinen en stegen is binnen de muren van het gebouw voortgezet.

Anders dan het oude Vredenburg, is in het huidige muziekcentrum veel aandacht besteed aan de

wisselwerking tussen stad en gebouw. Van binnen zijn de uitzichten op de stad weergaloos, van buiten steken de zalen door de schil, waardoor het gebouw ook voor de passant 'leesbaar' en begrijpelijk is. In de avond is het gebouw feestelijk verlicht.

Een kniesoor valt over het enigszins eenvoudige materiaalgebruik en de afwerking van de foyers, maar ruimtelijke grandeur heeft nou eenmaal zijn prijs. Bovendien compenseert het grandioze uitzicht over de stad dit aspect in ruime mate.

Kortom, complex en compact, non proven, uniek, voor vele doeleinden geschikt, een gebouw dat het stedelijk leven op talrijke manieren stimuleert en in de toekomst blijft stimuleren.

Eervolle vermelding

Anne Frankschool

MECANOO

De jury is zeer onder de indruk van de doorwerkte en doordachte school die vanzelfsprekend op zijn plek staat, in een mooie wisselwerking met de buurt.

Van buiten heeft de school een bescheiden en vriendelijke, open en toegankelijke uitstraling. Het is duidelijk een schoolgebouw, maar oogt ook als een buurthuis, een gebouw voor de buurt. Dat past bij de functies: de gymzaal, die ook door mensen van buiten kan worden gebruikt, en kinderopvang. De eenvoud en rust in het houten binnenmilieu gaan hand in hand met een slimme plattegrond en een rijk ruimtelijk plan. Waar een gymzaal vaak een ruimtelijk en financieel obstakel is, is deze

juist met een raam als een soort reuzentelevisie in het midden van het gebouw geplaatst. In combinatie met het speellokaal en twee belendende patio's, ontstaat buiten de lokalen een reeks bijzondere plekken. Daarbij zorgt het uitkragende dak behalve voor zonwering ook voor geborgenheid.

De ronde trap naar de eerste verdieping is zo fraai, dat het lijkt of je een paleis binnengaat. Die trap is tevens tribune, de hal is ontvangstruimte en theater en de aangename klaslokalen lopen over in brede gangen, voorzien van zitjes.

Ook slim zijn het schuine dak en de daklichten. Het schuine dak geeft de klaslokalen meer hoogte en zorgt voor natuurlijke ventilatie. Beide zorgen ervoor dat het daglicht royaal binnenstroomt. Dit schoolgebouw maakt duidelijk dat kinderen hier welkom zijn, tot rust kunnen komen, een eigen plek hebben, belangrijk in een omgeving met veel flats en weinig speelruimte. Het laat ook zien dat goede architectuur meer is dan een eendimensionale vertaling van een programma van eisen en ruimte biedt aan fantasie. Het is een uitmuntend gebouw en zou een opmaat moeten zijn naar een nieuwe kwaliteit scholenbouw.

Groot compliment

Kop van Lombok

ARCHITECTENBUREAU MARLIES ROHMER

Woonblok Kop van Lombok is een stedenbouwkundig hoogstandje met een geniale binnenwereld. De manier waarop dit appartementengebouw op zijn lastige plek is gezet, getuigt van grote klasse.

Als een stoer fort plooit het gebouw zich met verschillend gevormde en in hoogte verspringende gevels soepel tussen moskee en drukke verkeerswegen. Tussen moskee en woongebouw is zelfs een rustige, autoluwe openbare ruimte ontstaan. Maar het echte geheim van dit fraaie ensemble schuilt aan de binnenkant. Daar ontvouwt zich een verrassende, zelfs spectaculaire binnenwereld, waarbij een houten structuur de verschillende delen en verdiepingen van het gebouw aaneenrijgt en zich ontpopt tot trap, passage en privé-terras ineens. De constructie schept afstand tussen de woningen en het trappenhuis en biedt zoveel variatie, dat je als bewoner elke dag een andere route naar huis kunt nemen.

Afwerking, materiaalkeuze, ruimtelijk plan, alles is van hoog niveau. In de binnenwereld versterken banken en bomen een aangenaam verblijf. Op het dak is een gezamenlijk loungeterras met fabelachtig uitzicht op de stad. Ook dit dakterras is zorgvuldig ontworpen. Op een lager niveau staat de binnenwereld met tal van doorzichten en verbindingen in contact met de omgeving. Zo biedt dit woonblok ruimte aan het moderne wonen, ontspannen en grootstedelijk tegelijk.

Dat dit project zo goed is geslaagd, is te danken aan het vernuft van de architect, maar ook aan de ontwikkelaar. Die heeft kosten noch moeite gespaard en duidelijk een visitekaartje willen afgeven. Terecht, want een aangenaam, eigentijds woonklimaat, juist in dit drukke stationsgebied, is van essentieel belang voor de levendigheid en leefbaarheid van de stad.

Overige genomineerden

Dat zich naast de klassieke bouwstenen van de stad, zoals woningen, kantoren en scholen, ook andere eigentijdse opgaven voordoen, zoals een park-and-ride, een parkpergola of voetbalvelden bovenop een het dak van Ikea, hoort bij een levendige, voortdurend evoluerende stad. De jury was blij verrast dat ook dit soort opgaven zich in de afgelopen jaren hebben voorgedaan.

Met veel plezier reed de jury door parkeergarage P+R De Uithof van KCAP en Studio SK. In deze tien verdiepingen tellende garage, met circa 2000 parkeerplaatsen, draaien twee doorlopende vloervelden in een strakke, ruimtelijke compositie en een flauwe helling langzaam maar zeker in elkaar. Licht, lucht, ruimte en geweldige uitzichten wisselen elkaar daarbij af. In het midden van deze in elkaar grijpende vloervelden is een atrium uitgespaard, met op de begane grond een parkje. De plafonds zijn voorzien van een blaadjespatroon, waardoor een vriendelijke uitstraling ontstaat. Doordat het gebouw ook is voorzien van een klimmuur, een busroute er dwars doorheen en winkelvoorzieningen ontstaat het het niveau van alleen stallingplek. In de avond verandert het gebouw in een baken van licht. Deze park-and-ride is kortom een dynamisch, aantrekkelijk, avontuurlijk en bijna elegant gebouw. Investeren in zo'n ov-knooppunt, op een moment dat de aansluiting met de tram nog in het verschiet ligt, getuigt van lef. Datzelfde geldt voor de uitbreiding van Ikea van Knevel Architecten, waarbij de behoefte aan uitbreiding en de ruimtelijke beperking hebben gezorgd voor een slimme, effectieve en ruimtebe-

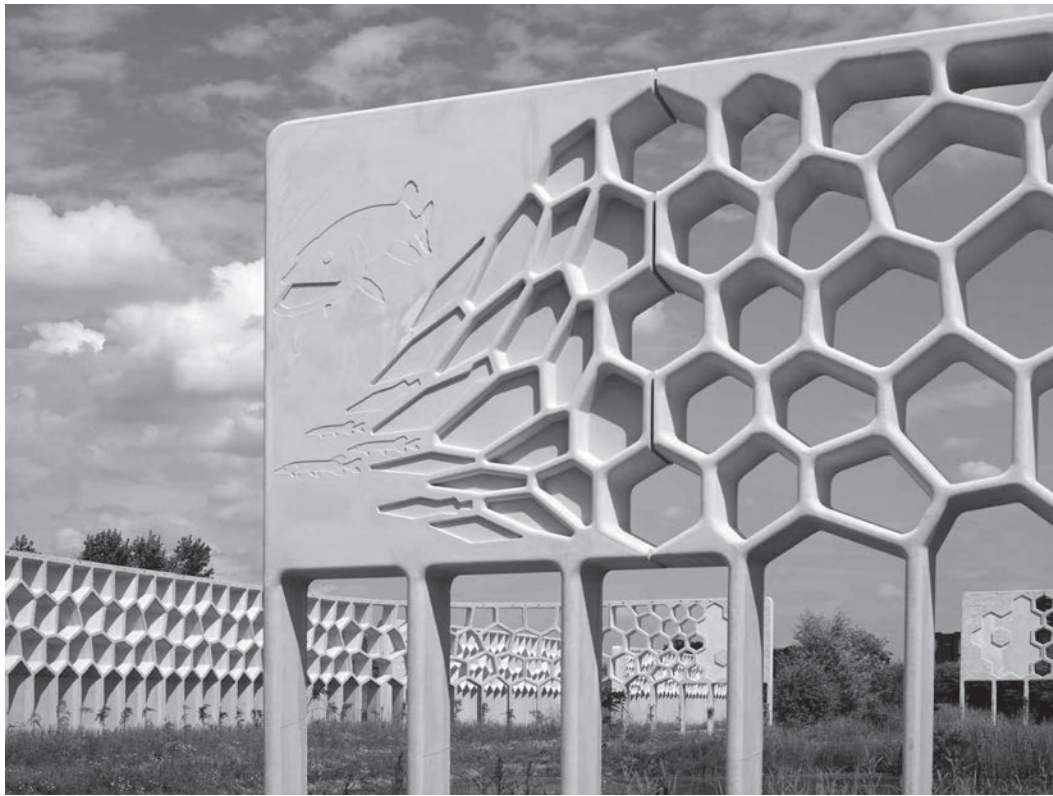
sparende oplossing. Het warenhuis kon de grond van de naastgelegen voetbalvelden benutten, door de voetbalvelden van SV Faja Lobi KDS naar het dak te verplaatsen. Gaaf, vond de jury, en een win-winsituatie. De ingreep maakt het mogelijk om de voor de jeugd en stad noodzakelijke sportvoorzieningen te behouden en niet vanwege economische motieven naar de periferie te verbannen. Enige discussie ontstond over de onzichtbaarheid van de voetbalvelden van buitenaf en over het gebrek aan openbaarheid. Leidt de onzichtbaarheid niet tot een te grote onopvallendheid en was het niet aardiger geweest om de nu afgesloten trap onderdeel te laten zijn van de publieke ruimte? Desalniettemin was de jury gecharmeerd van de typologie en de totaal nieuwe ervaring van voetballen en voetbal kijken te midden van de daken van de stad.

De door West 8 ontworpen pergola van het Máximapark leidde bij de jury tot enthousiasme. Elk zichzelf respecterend park heeft een omheining, maar doorgaans is de typologie beperkt tot een afscheiding precies op de rand van park en stoep of weg, in de vorm van een niet te passeren hindernis. De pergola in het Máximapark is wezenlijk anders. Die meandert schijnbaar dwars door de groene weiden, waardoor in het park kamers en ruimtes ontstaan en een andere beleving en gebruiksmogelijkheid worden gecreëerd. Deze pergola is geen afbakening — je kunt er dwars doorheen lopen. Tegelijk brengt het de ontastbare schaal van het park terug tot tastbare proporties. Daarmee is deze ingreep even eenvoudig als nieuw en ruimtelijk intelligent. Daarbij vergeleken

→ De parkpergola begrenst het hart van het Máximapark.

is het woon-winkelpand aan de Steenweg van Dreessen Willemse Architecten een klassieke stadsvernieuwingsopgave. Werken in de binnenstad is geen sinecure, een opdracht die voor elke architect lastig is. Wat de jury in deze combinatie van winkelpand met studentenwoningen aanspreekt, is de zorgvuldigheid waarmee de nieuwbouw zich in zijn historische omgeving voegt, naast het hoge niveau van detaillering en afwerking en de chique materiaalkeuze. Daarbij verradt de nieuwbouw zijn oorsprong niet. Met zijn ingetogen, strakke vormen-taal heeft het gebouw een ferme, hedendaagse uitstraling.

Discussie: het Stads kantoor

Het Stads kantoor van Kraaijvanger hield de gemeoederen bezig. Zijn typisch grootstedelijke karakter, zijn grootsheid en allure en de luchtige bijdrage aan de skyline kon de jury bekoren. Ook binnen is de ruimtelijkheid groots, alhoewel wat anoniem en neutraal. Dat is onlosmakelijk verbonden met de rolverdeling tussen opdrachtgever, eigenaar en huurder. De gemeente is eigenaar van het pand en gebruikt de meeste ruimte, maar heeft niet als opdrachtgever gefunctioneerd – waardoor de kantoorruimte niet op de specifieke behoeften van de gebruiker is afgestemd.

Ronduit een aanwinst is het verhoogde plein met daaronder een fietsenkelder, waarmee het gebouw, dat naast en deels bovenop de nieuwe stationshal staat, is verbonden met het stationsgebied. Deze voor voetgangers en reizigers, ambtenaren en bezoekers zeer comfortabele overgang verhoogt het gebruiksgemak en zorgt voor een prettige toegankelijkheid.

↑ Het woon-winkelpand aan de Steenweg voegt zich naadloos in de historische omgeving.

Wat tot discussie leidde zijn de gelijkenissen met een tweetal eerder verrezen gebouwcomplexen van de Amerikaanse toparchitect Steven Holl in de Chinese steden Chengdu en Peking. De clustering van torens de gebouwstructuur met uitgesneden openingen, het gevelbeeld met diagonale constructie, witte kleur en rechthoekige ramen: de overeenkomsten zijn opmerkelijk. Zoals Bernard Hulsman in *NRC Handelsblad* schreef: 'In de architectuur wordt originaliteit geprezen. Daarom valt het op als gebouwen op elkaar lijken.' In die zin is het ironisch te noemen dat waar tot nu toe de Chinese architecten en opdrachtgevers graag mochten putten uit Europese voorbeelden, dat nu andersom lijkt.

De jury had moeite met die al dan niet bewuste grote gelijkenis bij zo'n prominent gebouw. Aan de andere kant: misschien wordt het tijd om te accepteren dat het kopiëren van elkaars vormen en oplossingen inmiddels onderdeel is van de dagelijkse praktijk. En dat gebouwen nu eenmaal op elkaar lijken en door elkaar worden geïnspireerd. Om de bewoners van Utrecht de gelegenheid te geven zich via de publieksstemming uit te spreken over 'hun' stadskantoor en om het debat met het publiek te voeren over de kwaliteit van architectuur, is besloten om ook dit gebouw te nomineren voor de publieksversie van de Rietveldprijs.

FOTO-ESSAY RIETVELDPRIJS

OSSIP VAN DUIVENBODE

STADSKANTOOR
UTRECHT
Kraaijvanger

PARKPERGOLA
MÁXIMAPARK
West 8

P+R DE UITHOF
KCAP en Studio SK

ANNE FRANKSCHOOL
Mecanoo

UITBREIDING IKEA
Knevel Architecten

WOON-WINKELPAND STEENWEG
Dreessen Willemse Architecten

KOP VAN LOMBOK
Marlies Rohmer

TIVOLI VREDENBURG (WINNAAR)
Studio HH,
Jo Coenen & Co Architects,
Architectuurcentrale
Thijs Asselbergs,
NL Architects

DE STAD IN DE STAD

Muziekcentrum
TivoliVredenburg

Op de grens van het historische centrum en het vernieuwde stationsgebied – en rondom zijn geesteskind Muziekcentrum Vredenburg – ontwierp architect Herman Hertzberger een iconisch muziekpaleis. Het gebouw is bedoeld als een ‘stad in de stad’ waar bezoekers vrijelijk moeten kunnen dwalen. Op papier een behartigenswaardig idee, in werkelijkheid geen sinecure.

MARC NOLDEN

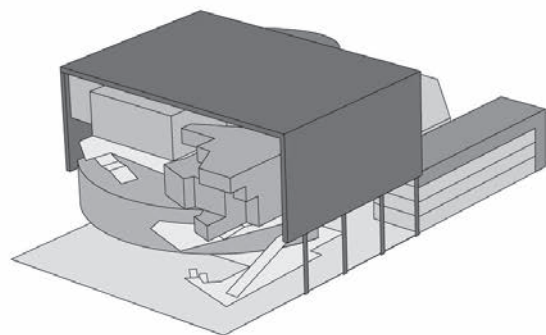
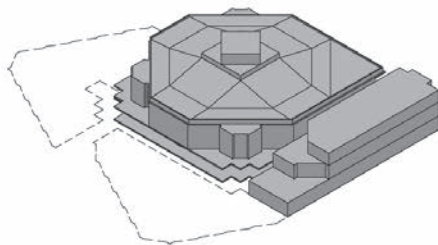
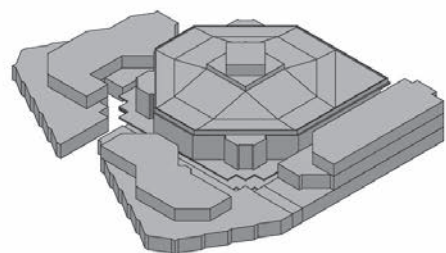
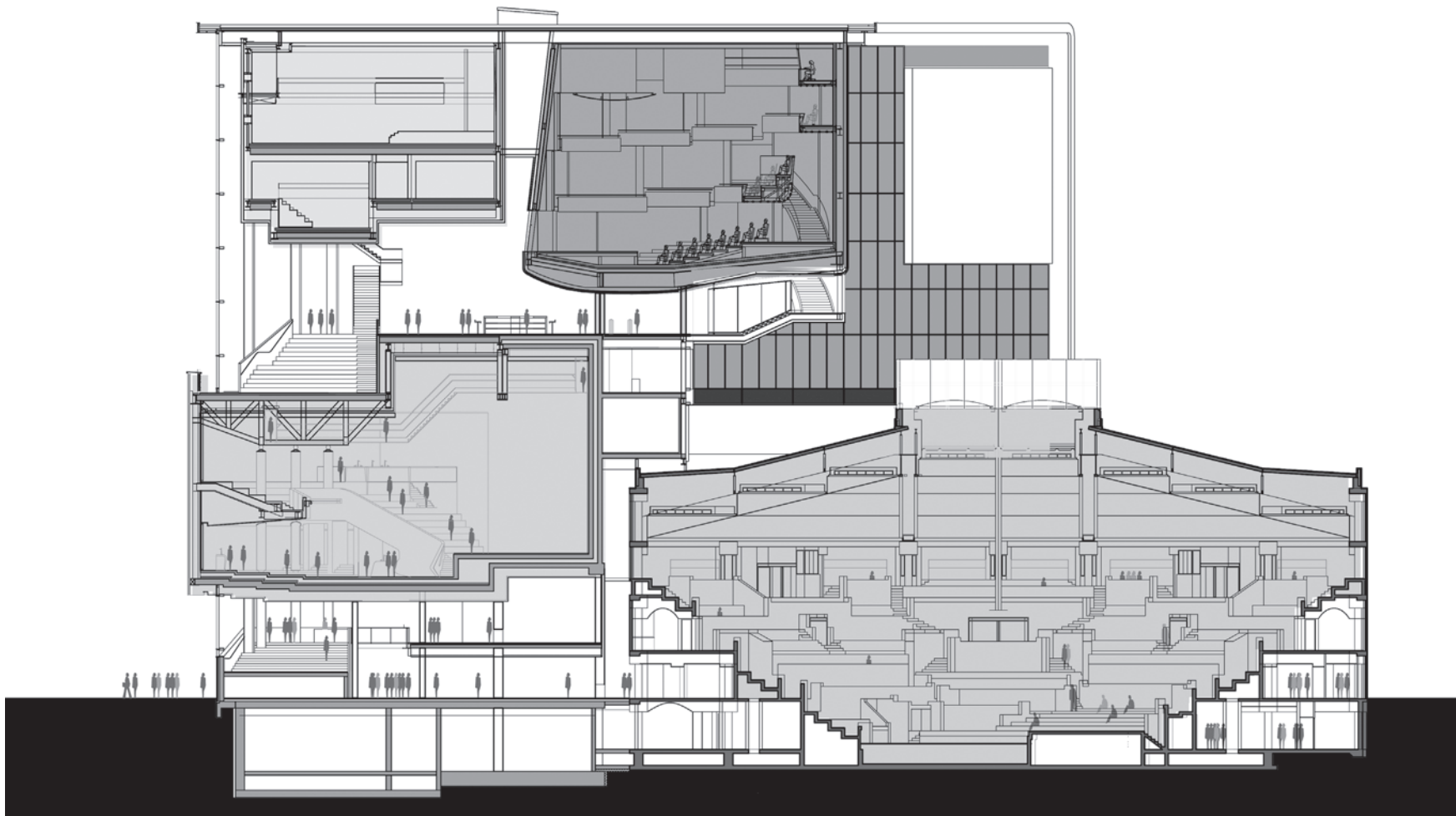
‘Kijk, dit is dus zonde’. Architect Patrick Fransen van Architectuurstudio Herman Hertzberger wijst naar een butts in de donkerpaarse muur van de Pandorazaal. Langs de trap zitten meer krassen en ook de zwarte verf op de relingen vertoont tekenen van slijtage. ‘In deze zaal gaat het in het weekend goed los, de materialen hebben te lijden, dus dit moeten we even bijwerken.’ Een toehoorder kijkt verbaasd: ‘Maar dat is toch zonde? Om die gebruikssporen weer weg te poetsen, om het ongedaan te maken? Dit hoort toch bij een popzaal?’

Het is de Dag van de Architectuur en dertig nieuwsgierige Utrechters laten zich door Fransen rondleiden in TivoliVredenburg, het nieuwe onderkomen van poptempel Tivoli en muziekcentrum Vredenburg. Pandora is een zogenaamde cross-overzaal: geschikt voor allerlei soorten muziek, evenementen en tv-uitzendingen, en momenteel vooral in gebruik voor dancefeesten. De stoere donkere zaal, ontworpen door NL Architects (bekend van de Basketbar op De Uithof, in 2003 winnaar van de Rietveldprijs), heeft een capaciteit van 700 bezoekers. Er is geen vast podium en de

rechthoekige ruimte is flexibel in te richten. Er zijn twee balkons en een verhoging met ronde ramen. Direct onder de zaal bevindt zich de foyer: een lichte ruimte in hemelsblauwe tinten, met een groot panoramisch raam in de hoek dat uitzicht biedt op de stad. Op de grond liggen Perzische tapijtjes, er zijn houten zitjes en enkele grote stalen booglampen. Het voelt als een huiskamer. Een staalconstructie van verticale en diagonale balken loopt dwars door de ruimte en toont aan dat de foyer is omgeven door andere ruimtes en zalen. Fransen wijst omhoog: ‘De zalen hangen los van elkaar in het gebouw en “klampen zich vast” aan twee boomvormige zuilen, de hoofd draagconstructie. Technisch gezien bevinden we ons in een tussenruimte, een spelonk van het gebouw.’

Sublieme akoestiek

Het door Architectuurstudio Herman Hertzberger ontworpen muziekpaleis op de hoek van het Vredenburgplein is bijzonder. Naast de gerenoveerde Grote Zaal van het oude Muziekcentrum, dat Hertzberger eind jaren zeventig eveneens ontwierp, zijn er vier nieuwe zalen, elk gemaakt

↑↑ Doorsnede met de geïncorporeerde Grote Zaal rechts.

↑ Het nieuwe TivoliVredenburg is over de Grote Zaal van het oude muziekcentrum geschoven.

Tussen de zalen bedacht Herman Hertzberger een openbare ruimtestructuur, een aaneenschakeling van trappen, hallen, gangen, foyers en balkons, een informele wereld waar mensen vrij doorheen kunnen lopen en elkaar ontmoeten – een soort stad in het klein

voor specifieke muziekstijlen en elk door een andere architect ontworpen. De zalen zijn als losse gebouwen ondergebracht in een groter gebouw: de bekende glazen doos met daaroverheen, als een tafellaken, de panelen met ronde ramen – in de volksmond ook wel ‘pillenstrips’ genoemd. Naast Pandora is er popzaal Ronda van de hand van Jo Coenen, de grootste zaal, ovaal van vorm en met een capaciteit van 2000 bezoekers min of meer de opvolger van het oude Tivoli aan de Oudegracht. Dan Cloud Nine van Thijs Asselbergs, de intieme jazz-zaal bovenin het gebouw, met massieffhouten vloer en bijbehorend café met zicht op de stad. Hertz is de kamermuziekzaal, ontworpen door Patrick Fransen en Herman Hertzberger zelf: een bijna volledig in kersenhout uitgevoerde zaal met sublieme akoestiek en geschikt voor klassieke en onversterkte muziek. Hertzberger renoveerde ook ‘zijn’ Grote Zaal in het oude Muziekcentrum en boog zich over de hoofdopzet en routing van het nieuwe gebouw. Tussen de zalen bedacht hij een openbare ruimtestructuur, een aaneenschakeling van trappen, hallen, gangen, foyers en balkons, een informele wereld waar mensen vrij doorheen kunnen lopen en elkaar ontmoeten. Een soort stad in het klein.

Politiek standpunt

Toen het stadsbestuur twaalf jaar geleden bij de toen 71-jarige Hertzberger aanklopte met de vraag om het 35 jaar oude muziekcentrum – op de Grote Zaal na – te slopen en om te bouwen tot een iconisch muziekpaleis, schrok de architect zich een hoedje. Hij zei: ‘Liever niet, maar als iemand het

moet doen, ben ik het.’ Hertzberger, behorend tot de top van de Nederlandse architectuur en voorvechter van de menselijke maat, is bekend om zijn publieke benadering van gebouwen. Het idee van ‘een stad in de stad’ paste hij al eerder toe, in 1972 in zijn beroemde gebouw voor Centraal Beheer in het centrum van Apeldoorn: een complex van 56 kubusvormige elementen van verschillende hoogten vormen een informele wereld van kantoortuinen en ontmoetingsruimten. De vele ingangen takten aan op een netwerk van gangen en pleintjes, een oneindige route door het gebouw langs binnenplaatsen met nisjes, zitjes, bruggen, balkons en planten. Alles stond met alles in verbinding, alles was open, iedereen was gelijk. Het was een structuur zonder hiërarchie. Werknemers waren vrij om hun kantoortuinen naar eigen inzicht in te richten. Hertzberger nam met dit gebouw een politiek standpunt in. Niet alleen was het een reactie op het formele naoorlogse bouwen, het was ook een antwoord op de democratiseringsgolf aan het einde van de jaren zestig – waarin (met name jonge) mensen zich verzetten tegen de heersende machtsverhoudingen en hun plek in de maatschappij opeisten.

Menselijke maat

Het kantoorgebouw van Centraal Beheer valt onder het structuralisme, een architectuurstroming uit de jaren zestig en zeventig, die vooral in Nederland voet aan de grond kreeg. De term is ontleend aan antropoloog Claude Lévi-Strauss die stelde dat de mens – in tegenstelling tot wat modernisten vinden – bij uitstek gebaat is bij complexe

ruimtelijke structuren (zoals de complexiteit van de geest zelf). Zonder vooraf bedachte zonering of functiescheiding wordt de fantasie geprikkeld en zetten mensen vanuit de eigen interpretatie en associatie gebouwen en ruimtes naar hun hand. Naast Hertzberger omarmden architecten als Aldo van Eyck en Jaap Bakema dit gedachtegoed. Zij bedachten gebouwen die qua materiaalgebruik sober en terughoudend zijn, maar qua vorm stimulerend en tot de verbeelding spreken. Zij vonden dat het gebouw niet het doel is, maar een middel om ruimte te maken voor menselijke interactie en gemeenschappelijkheid.

Hertzberger ontwierp vanuit deze structuralistische gedachte vele publieksgebouwen, theaters, kantoren en scholen – en dus ook het beroemde Muziekcentrum Vredenburg. Rond de statige achthoekige Grote Zaal bedacht hij een informeel stelsel van gangetjes, pleintjes en zitjes, waar mensen urenlang konden dwalen of bijpraten over de genoten muziek. De menselijke maat was het uitgangspunt, niks was groots. Het gebouw ging met zijn routing vrijwel naadloos over in het aangrenzende winkelcentrum Hoog Catharijne, waarmee de architect een brug sloeg tussen de (hoog) cultuur van het muziekgebouw en het winkeland publiek in Hoog Catharijne. Mensen stonden soms pardoos met volle boodschappentassen bovenin de concertzaal naar een strijkkwartet te luisteren. Hertzberger zet met het nieuwe TivoliVredenburg die traditie voort en blaast zo het structuralisme nieuw leven in. Voor Hertzberger is zijn ontwerpfilosofie meer dan een stijl of stroming, het is een essentiële manier van denken over de rol van

architectuur in de samenleving. In zijn in 2014 verschenen boek *Architectuur en structuralisme* schrijft hij: 'Met het structuralisme is een grotere invloed van gebruikers mogelijk, waarmee de blauwdruk voor een meer democratische architectuur zichtbaar wordt.'

Warenhuis na sluitingstijd

Terug naar de Dag van de Architectuur, waar bezoekers zich in het met daglicht overgoten atrium op de vijfde etage vergapen aan de enorme ruimte en het spectaculaire uitzicht op de stad. Gids Patrick Fransen zegt iets opmerkelijks. 'Deze ruimte is eigenlijk een cadeautje. Hij is toevallig ontstaan en nooit als zodanig ontworpen. Het bleef over toen alle zalen hun plek kregen, pas later hebben we het ingericht.' Vol ongeloof staren de mensen om zich heen. Het is een geweldige ruimte – het hart van het gebouw met zicht op vrijwel alle zalen. Er zijn balkons, terrassen en een bar: dé ontmoetingsplek. 'Ik snap het niet', zegt een vrouw. 'Zo'n mooi centraal plein in het gebouw, hoe kan dit nou niet van tevoren zijn ontworpen? Dit hoort toch bij een stad?'

Fransen vervolgt zijn rondleiding naar de kamer-muziekzaal Hertz. De route daarheen is evenzo opmerkelijk: door een klein deurtje, de hoek om, een trap op, langs een pui met zicht op de grijze daken van Hoog Catharijne en door een anonieme gang met lage plafonds en dichte deuren. Hertzberger borduurde voor de routing in het gebouw voort op het 'bewezen' stelsel van gangen en nisjes van het oude Muziekcentrum. Maar het is lastig je als bezoeker te oriënteren. Er zijn mensen die

na vele bezoeken nog steeds verdwalen. Een meisje zat eens twee uur vast in een bufferruimte tussen twee zalen, doordat ze na een toiletbezoek per ongeluk de verkeerde deur opentrok. En 's avonds laat, na een concert, ervaren veel bezoekers het gebouw met al die lege roltrappen en donkere gangen als een warenhuis na sluitingstijd. Het zijn serieuze kinderziektes in een gebouw waarvan het concept leunt op het comfort en het functioneren van deze 'verkeersruimten'.

Techniek en vernuft

Aangekomen in de Hertz vertelt Fransen vol passie over de architectuur en de akoestiek in de zaal, de rol van de ovale vorm en de keuze voor harde en gladde materialen. Hij klapt in zijn handen en het geluid kaatst in het rond. De zaal is ondiep en breed – mensen zitten dicht op het podium. De blauwe stoelen hebben hoge rugleuningen en een prettige harde zit, en zijn zo gemaakt dat er qua akoestiek geen verschil is of er wel of niet iemand op zit. Over alles is nagedacht, zelfs zonder concert is het indrukwekkend. De architectuur staat hier duidelijk ten dienste van de techniek en het geluid.

Ook in popzaal Ronda is het geluid leidend geweest voor de vormgeving. 'Maar hier hebben we het omgekeerde gedaan als in Hertz', zegt Fransen. 'Er is maximaal ingezet op het dempen en het absorberen van het geluid, dat hier door feesten en rockconcerten veel harder is.' Bij weer een klap in zijn handen dooft het geluid vrijwel meteen. De Ronda is één en al techniek en vernuft. De zaal is voorzien van de modernste geluid-, licht- en lucht-

installaties, een enorme goederenlift achter het podium en de achterwand – die hol is – is voorzien van speciale geluidsisolatie. Er hangen speciale schotten aan het plafond en aan de balkons hangen akoestische doeken om te voorkomen dat het geluid weerkaatst. Niet het mooiste voor een artiest om tegenaan te kijken, maar functioneel is het wel.

Iemand vraagt wat nog de ontwerpogave was als de techniek zo bepalend is geweest. Fransen erkent dat de zaal weinig esthetische toevoegingen kent, maar wijst op de achterwand met een prachtig islamitisch patroon in het goudkleurige plaatmateriaal: een verwijzing naar de zogenaamde *jali's* – balkon- en kamerschermen uit India die bedoeld zijn om het stof buiten te houden en de zon te weren.

Niet ronddolen

In het eerste jaar dat TivoliVredenburg open is, valt niet te ontkennen dat het 'openbare leven' en de kruisbestuiving tussen verschillende bezoekers moeizaam op gang komt. Het gebouw is op twee manieren te begrijpen: als muziekgebouw en als openbaar gebouw. Voor het muziekgedeelte is er niets dan lof. De organisatie, de artiesten en het publiek zijn – gezien de uitstekende bezoekersaantallen – tevreden. Maar als ministad moet het gebouw nog op gang komen. Op een zaterdagavond komt het jazzminnende publiek in Cloud Nine niet in contact met de hossende menigte in de Pandora – als ze dat al zou willen. En eenmaal binnen ziet de beveiliging erop toe dat iedereen de 'juiste route naar de juiste zaal' loopt – je kunt niet

Bij TivoliVredenburg gaat het om
de binnenkant, om de mensen,
om de muziek

zomaar vrij ronddolen. Sowieso kom je zonder kaartje niet binnen. Alleen dit voorjaar, tijdens het openingsfestival 'Wij zijn 1', openden alle zalen en foyers tegelijkertijd hun deuren.

Het door Hertzberger geschetste beeld van de stad in de stad, met 'inwoners' die vrij door het gebouw lopen en zich te goed doen aan elkaar en de architectuur – zoals de pijprokende kantoor-klerken in het gebouw van Centraal Beheer of de tot in de late uurtjes rondkuierende muzikliefhebbers in de gangen van het oude Muziekcentrum – is hier ver te zoeken. Hebben Hertzberger en zijn ontwerpteam zich vertild aan de klus? Zijn de romantische ideeën over vrijheid, cultuur en samenleven onverenigbaar met de weerbarstige praktijk en de exploitatie van een modern en commercieel muziekgebouw? Hebben ze zich gerealiseerd dat achter elk muziekgenre (en dus zaal) een vastomlijnde subcultuur schuilgaat, met eigen gebruiken en gewoonten, die in de basis weinig met elkaar te maken (willen) hebben?

Te rommelig

De opmerking van Patrick Fransen over de butts in de Pandoramuur laat zien dat hij en zijn collega's het gebouw moeilijk los kunnen laten – op zich niet vreemd bij zo'n bijzonder en persoonlijk project. Maar het druist in tegen de essentie van het structuralisme: het bieden van een ruimtelijke structuur, een conditie, waarbinnen vrijheid bestaat. Of zoals Hertzberger eens in een interview zei: 'Structuralisme gaat over ruimte maken en ruimte laten.' De praktijk is genuanceerder. Werknemers vertellen dat ze de muren in het restaurant

niet naar eigen inzicht mochten verven – die waren door de architecten paarsblauw bedacht, terwijl de werknemers een voorkeur hadden voor neutraal wit. De muren zijn overigens inmiddels wel wit geverfd. En momenteel vindt de directie van TivoliVredenburg weinig steun voor het voorstel om de entrees, gangen en balkons – die door de architecten sober en leeg zijn gelaten – sfeervoller te maken door enkele picknicktafels en planten neer te zetten. Hertzberger en Fransen zijn terughoudend: het zou te rommelig zijn.

Transparante gevel

Buiten op het Vredenburgplein neemt de groep afscheid van Patrick Fransen. Vanaf het plein is de omvang van het 45 meter hoge gebouw goed te aanschouwen, evenals de gelaagdheid en de (bouw)historie van de plek. In de zuidwesthoek van het plein is bovenop het crèmewitte oude Muziekcentrum de glazen doos verrezen, dat met zijn helrode daklijst scherp afsteekt tegen de blauwe lucht. De turkooizen ronding van kamermuziekzaal Hertz steekt door de glazen gevel naar buiten. Onderin voeren twee trappen naar beneden, naar de Grote Zaal. Ook aan de andere kant, langs de Lange Viestraat, onthult de transparante gevel de interne structuur van het gebouw: onderin is popzaal Ronda te zien, die met zijn bronzen ronding door het glas priemt, linksboven de twee puntige hoeken van Cloud Nine en rechtsboven de twee vensters van cross-overzaal Pandora. Op de hoek van de Lange Viestraat en de Catharijnesingel zit café Het Gegeven Paard, met daarnaast de hoofd-entree.

Met de keuze voor glas maakt Hertzberger de gevels ondergeschikt aan de binnenwereld en de zalen. Voor hem is de buitenkant van een gebouw niet het belangrijkste: in zijn ogen drukken fraai versierde gevels alleen maar macht uit of bevestigen ze bestaande hiërarchische verhoudingen. Het gaat hem om de binnenkant, om de mensen, en in dit geval om de muziek.

Muziekplein

De hoofdentree van het Muziekpaleis is aan de Catharijnesingel waar in de toekomst weer water zal stromen. Daar is eveneens een 'muziekplein' met terras gepland, al liggen daar niet de belangrijkste looproutes. Die liggen aan het Vredenburgplein. Een hoofdentree aan dat plein, dat een belangrijke 'schakelruimte' is op de grens tussen stationsgebied en de historische binnenstad, had het levendiger kunnen maken. Nu ligt het Muziekpaleis enigszins teruggetrokken in de hoek, omringd door donkere stegen. Het in aanbouw zijnde entreegebouw van Hoog Catharijne pal naast TivoliVredenburg dreigt met zijn hoge gevels het Muziekpaleis nog verder naar de achtergrond te drukken.

TivoliVredenburg is een ambitieus bouwwerk op een complexe locatie. De Catharijnesingel en het Vredenburgplein zijn naar verwachting in 2020 gereed. Laten we hopen dat dan de levendigheid in het gebouw is toegenomen, en dat de Utrechters zich het gebouw hebben toegeëigend.

↑ De foyer en de verkeersruimtes bieden een uitzicht over de stad.

↑ Een doorkijkje naar Cloud Nine.

THUIS IN SCHOONHEID

Het ontwerp van de
ideale school

In het ontwerp van scholen dient de belevingswereld van het kind centraal te staan. Klassieke architectonische uitgangspunten als schoonheid, ruimtelijkheid en detaillering zijn daarbij onontbeerlijk. Toch raken deze principes ondergesneeuwd in complexe planprocessen waarin budgetten en regelgeving de boventoon voeren. Nu scholen steeds vaker als ‘schakels in de wijk’ fungeren moet er wat veranderen.

VIBEKE GIESKES

Scholen die de afgelopen jaren zijn gebouwd hebben vaak gemeen dat ze als ‘schakels’ in de wijk moeten functioneren, plekken waar iedereen samenkomt. Het idee is dat kinderen niet alleen op school zitten om te leren, maar dat de school een ontmoetingsplaats is voor kinderen, ouders en buurtgenoten. Dit veronderstelt dat gebruikers zich er prettig moeten voelen, een emotionele band met de plek kunnen ontwikkelen.

Deze ambities, van zowel architecten als opdrachtgevers – vaak overkoepelende scholenorganisaties en de gemeente – zijn niet meteen zichtbaar in het gebouw: het grootste deel van de scholen is niet direct als ‘schakel’ of ‘baken’ herkenbaar; de meeste scholen lijken niet specifiek te zijn ontworpen als plekken waar een kind zich meteen thuis voelt, waar het zich soms kan terugtrekken, waar het kan dromen, waar het kan leren en herinneringen voor het leven opdoet. Scholen die tot de verbeelding spreken zijn tot in detail vormgegeven, gebaseerd op de leefwereld van het kind – ze vormen een thuis in de stad. De opdrachtgever en de architect spreken zich uit over de kwalitatieve, niet meetbare aspecten van het schoolgebouw.

Het gaat dan om licht, lucht en ruimte, een duidelijke plek in de stedelijke omgeving en materiaalgebruik en detaillering. Dergelijke scholen maken deel uit van de omgeving en houden rekening met de schaal en de beleving van het kind en de leerkracht.

Bouwmeesters

Omstreeks de eeuwwisseling¹, maar ook daarna, geloofden architecten, stedenbouwkundigen en opdrachtgevers in de opvoedkundige kwaliteiten van een mooi schoolgebouw. Schoonheid, dat voortvloeide uit zaken als ruimtelijkheid, zorgvuldig materiaalgebruik en detaillering, droeg bij aan de leer- en werkomgeving van kinderen en leerkrachten. De gedachte was dat een goed ontworpen schoolgebouw, de inrichting van de omgeving én de weg ernaartoe – de publieke ruimte dus – zouden bijdragen aan een evenwichtige samenleving. Het was vanzelfsprekend dat scholen een centrumfunctie kregen in buurten en wijken – met grote zorgvuldigheid werd gewerkt aan de esthetiek en ruimtelijke kwaliteit van de gebouwen. De scholen van Marinus Dudok in Hilversum, maar

↑ Herman Hertzberger, De Amsterdamse Montessori School en de Willemsparkerschool (1980-1983), Amsterdam. Deze 'Apolloscholen' zijn goede voorbeelden van het maken van ruimte voor de toekomst en van het onderdeel uitmaken van de wijk.

ook die van de Amsterdamse Schoolarchitecten en hun tijdgenoten, zijn nog altijd voorbeelden voor hedendaagse architecten en opdrachtgevers. De architecten die deze scholen bouwden hadden te maken met andersoortige eisen, maar konden zich wel opstellen als bouwmeesters die verantwoordelijk waren voor het totale proces: van ontwerp tot het uiteindelijke resultaat. Toen Dudok in 1921 kritiek kreeg van een schoolarts die stelde dat de Geraniumschool in Hilversum niet voldeed aan de eisen op het gebied van hygiëne, stelde hij in een brief dat in zijn optiek de schoonheid van het gebouw voorop stond: 'De opvoedende waarde van het verblijf in een schoollokaal, dat aan esthetische eisen voldoet, is hoger dan die welke van het bij herhaling en onder toezicht wasschen der handen uitgaat.'²

Sociale kwaliteit

Er is veel veranderd de afgelopen decennia, niet alleen in de totstandkoming van scholen, maar ook in het programma van eisen (denk aan de opkomst van brede scholen) en de complexe regeling. Architecten zijn allang geen bouwheren meer, maar onderdeel van team aan specialisten en opdrachtgevers die samen het bouwproces aangaan en voltooien.

In het maatschappelijk debat over scholenbouw voeren ruimtelijke en esthetische kwaliteit en de invloed ervan op de gebruiker, zoals architecten dat honderd jaar geleden bepleitten, niet meer de boventoon. Ideeën over de maakbaarheid van de samenleving zijn er wel degelijk: de bouw van scholen op centrale plekken in de wijk is soms

onderdeel van het stedelijk vernieuwingsbeleid en dient zo bij te dragen aan de sociale kwaliteit. Maar het gaat dan vooral over een functionele gemeenschappelijkheid: in de gebouwen zijn verschillende scholen en zorg- en welzijnsvoorzieningen ondergebracht. Over de esthetische kwaliteit en de wijze waarop een schoolgebouw aansluit bij de beleavingswereld van het kind, wordt niet of nauwelijks gesproken.

Natuurlijk zijn er uitzonderingen. Zo pleiten architecten als Herman Hertzberger – winnaar van deze editie van de Rietveldprijs –, Marlies Rohmer, Liesbeth van der Pol en Gianni Cito steeds weer voor de integratie van ruimtelijke en architectonische kwaliteit, voor de school als onderdeel van de stad die verschillende situaties kan herbergen, waar kinderen zich kunnen afzonderen en elkaar ontmoeten. Dat is wat Hertzberger 'sociale kwaliteit' noemt. Volgens hem bepaalt 'de wijze waarop mensen een school beleven, gezamenlijk gebruiken en er relaties met elkaar aangaan' de kwaliteit van het gebouwonwerp.³

Budget en kwaliteit

Architecten die met beperkte budgetten toch een goed en specifiek voor de plek ontworpen schoolgebouw neerzetten, zijn er dus wel degelijk. Inzicht, betrokkenheid, doorzettingsvermogen en creativiteit, zowel van de architect als van de opdrachtgever, zijn daarbij van belang. Het is de vraag waarom de budgetkwestie in veel gevallen toch doorslaggevend is. Gaat er niet te veel geld zitten in de proceskant? Nu lijkt het alsof telkens een ingewikkelde en kostbare selectieprocedure wordt opge-

zet – omdat dat nu eenmaal moet – waarin steeds architecten worden gekozen die vooral behendig zijn op het gebied van financiën en efficiency. Bovendien werd nieuwbouw tot voor kort gezien als de enige optie – bundeling van voorzieningen in nieuwbouw was volgens velen de beste manier om wijkvernieuwing gestalte te geven. Met de bouw van nieuwe accommodaties kwamen bestaande schoolgebouwen leeg te staan.

Het is dan ook positief dat kort geleden de *Schoolenbouwatlas*⁴ verscheen, 'een verbouwgids voor basisonderwijs en kinderopvang'. In het boek worden verbouwde scholen en kindercentra gepresenteerd. De atlas is een bron van inspiratie voor de verbouw van de honderden scholen die gebouwd zijn tussen 1950 en 1980 en die binnenkort zijn afgeschreven. Het valt op dat veel van de specialisten die in de *Scholenbouwatlas* aan het woord komen, architecten en managers zijn die aan de proceskant zitten.

'Wat is een school?'

In de *Scholenbouwatlas* wordt terecht gepleit voor 'de kwalitatieve dialoog tussen architect en opdrachtgever'.⁵ Tevens wordt betoogd dat een architect in staat moet zijn aan te sluiten bij de onderwijsvisie en de cultuur van de school, hoewel daarbij de kanttekening wordt geplaatst dat visie en cultuur continu aan verandering onderhevig zijn. De beleavingswereld van een kind daarentegen verandert niet of nauwelijks – helaas wordt in het boek maar weinig geschreven over die beleavingswereld. Journalist Fred Feddes en onderzoeksbureau

↑ Moke/Dok architecten, Gianni Cito, Brede School Rietwiede (2008-2012), Groningen. Een energiezuinige school met flexibele binnenruimtes. Het schoolplein wordt gebruikt door verschillende scholen die in het gebouw zijn gevestigd.

↑ NAP (Network of Architects and Planners), Barbaraschool (2012-2015), Amsterdam. Met minimale middelen een maximaal ruimtelijk effect bereikt, ook door gebruik te maken van de bestaande kwaliteiten van het gebouw.

Mevrouw Meijer, dat werkt aan de verbetering van schoolarchitectuur, vroeg in 2012 in een artikel in het blad *Lay-Out* af waarom er in Nederland zo weinig wordt nagedacht over de belangrijkste vraag 'wat is een school?' Feddes en Mevrouw Meijer stellen: 'Het is zaak om door te gaan met denken, met tekenen en met vragen stellen, en daarbij steeds het perspectief van het kind in gedachten te houden.' Ze noteren dat het moeilijk is om over het meest essentiële na te denken: 'De gangbare praktijk met zijn regels, cijfers en onberedeneerde conventies is zeer dwingend en verhoudt zich moeilijk tot het denken in ideaalbeelden. De hedendaagse scholenbouw is een defensieve, risicomijdende aangelegenheid.' Architect Marlies Rohmer vraagt zich in de laatste zin van haar boek *Bouwen voor de next generation* af: 'Wie bekommert zich nog serieus om de ontwikkeling van goede schoolgebouwen?' Een probleem bij de bouw en de verbouw van schoolgebouwen is dat het bouwproces steeds complexer is geworden. Bovendien zijn bij gemeenten en overkoepelende scholenorganisaties de afgelopen decennia steeds meer project- en procesmanagers benoemd die vaak niet geschoold zijn in ruimtelijk inzicht. Er gaat veel tijd en geld zitten in de voorbereiding van het programma van eisen, terwijl deze in verreweg het grootste deel van de gevallen vergelijkbaar zijn. Voor het ontwerpende deel – oftewel: het maken van ruimte voor het kind – is vervolgens maar beperkt tijd en weinig geld, zo stellen ontwerpers Martine Drijfholt en Jeroen de Willigen van De Zwarte Hond.⁶ De aandacht is de laatste decennia ver-

schoven van kwaliteit naar kwantiteit. Scholen en klaslokalen worden bemeten aan de hand van het aantal vierkante meters per kind, maar niet om het maken van voldoende ruimte voor nu en voor de toekomst.

Lucht voor de toekomst

Het is deels om die reden dat Mevrouw Meijer het hergebruik van naorlogse scholen onderzoekt. Het bureau benadrukt de kwaliteiten die te maken hebben met het vele licht door de raampartijen aan twee zijden en de open en aanpasbare structuur. Hoewel deze scholen er op het eerste gezicht vrij eenvormig uitzien, was er tijdens het ontwerp en de bouw veel aandacht voor ruimtelijkheid. In het tijdschrift *De Architect* schreef Mevrouw Meijer: 'De opdrachtgever stimuleerde de weliswaar standaardscholen die vanuit prefabelementen werden gebouwd, maar er bleef wel degelijk veel oog voor ruimtelijke kwaliteit en voor een zorgvuldige detaillering, voor ruimte en overmaat.' Want door overmaat is er niet alleen lucht voor kind en leerkracht, maar ook lucht voor de toekomst om het gebouw op een andere wijze in te richten – bijvoorbeeld door veranderende onderwijsvisies. Architect Marlies Rohmer beschrijft in haar hierboven genoemde boek ook een nieuw soort opgave, een 'opgave à la carte', waarin een relatie wordt gelegd tussen flexibiliteit en kwaliteit: 'Er moet ruimte zijn voor individueel leren, voor groepsactiviteiten en voor leraren. Optimale flexibiliteit en architectonische kwaliteit worden verkregen door een duurzaam, rijk gedetailleerd en ruimtelijk sterk casco, gebaseerd op een kolom-

menstructuur of grote overspanningen, met daarbinnen een vrij indeelbare ruimte die bij voorkeur royaler is dan het wettelijk minimum. Deze ruimte is afgestemd op veranderlijke behoeften op wisselende tijdstippen.' En verderop: 'Een school zou de kwaliteit moeten hebben van bijvoorbeeld voormalige pakhuizen, die voor allerlei vormen van gebruik geschikt bleken te zijn.'

Leerrijke openbare ruimte

Het gaat dus om het bouwen voor de toekomst, niet alleen voor het kind, maar ook met een duurzaam gebouw dat de tand des tijds kan doorstaan en onderdeel uitmaakt van de wijk of stad. Herman Hertzberger stelde in de film *De stad als school*: 'Het aller-duurzaamste is om een gebouw simpelweg niet af te breken. Een gebouw moet altijd iets anders kunnen herbergen.' Hertzberger ziet de school als een stad met gangen en pleinen, de schoollokalen zijn als woonkamers of huizen. En de stad is in zijn visie een school, waarmee hij pleit voor het belang van een 'leerrijke' openbare ruimte.⁷ In elk van zijn schoolontwerpen is daarom de openbare ruimte rondom het schoolgebouw nadrukkelijk meegenomen. In deze geest moeten scholenbouwers – dat wil zeggen scholengroepen, gemeentes, architecten en stedenbouwkundigen – zich richten op de vraag: hoe kan de school blijven aansluiten bij de belevingswereld van het kind?

Locatiespecifiek ontwerpen

Er zijn scholen die met beperkt budget en stringente eisen toch een duidelijke plaats in de wijk

hebben – met overmaat, zorgvuldig gedetailleerd en gematerialiseerd én inhakend op de belevingswereld van het kind. Het blijkt belangrijk dat opdrachtgever en architect gezamenlijk streven naar het maken van een gebouw voor het kind, waarin verschillende onderwijsvisies en -culturen samenkomen en die op stedenbouwkundig en maatschappelijk niveau daadwerkelijk onderdeel uitmaakt van de wijk. Het zou goed zijn als alle

opdrachtgevers en architecten, en niet slechts enkelen, bij elke school locatiespecifiek ontwerpen en de gevoeligheid voor de dagelijkse gang van zaken meenemen in hun plannen. Alleen dan wordt een school onderdeel van het collectief geheugen van de kinderen die er opgroeien. Uitsluitend met de inzet van de verbeeldingskracht van de ontwerper kan het voorstellings- en lerend vermogen van het kind worden aangesproken.

Noten

1 In het Scholenbouwbesluit van 1880 zijn voorschriften vastgelegd over waar scholen en hun omgeving aan moesten voldoen. Het ging vooral om doelmatigheid en rationeel ontwerp, maar schoonheid werd in deze voorschriften ook besproken. De Nederlandsche Vereeniging voor Schoonheid in Opvoeding en Onderwijs legde de nadruk op het ontwikkelen van 'schoonheidszin' bij kinderen, dat er uiteindelijk toe moest leiden de 'kunstzin bij het volk, het gehele volk, op hoger peil te brengen'. Een

goed ontworpen gebouw zou daaraan bijdragen. Uit: Ros, Johannes Dominicus, 'Het aesthetisch schoolgebouw', voordracht gehouden te Rotterdam en 's-Gravenhage in 1910, 's-Gravenhage 1911 (*Geschriften van de Nederlandsche Vereeniging Schoonheid in opvoeding en onderwijs*; no. 10).

2 Tj. Boersma en T. Verstegen (red.), *Nederland naar school; Twee eeuwen bouwen voor een veranderend onderwijs*, Rotterdam, 1996, p. 148.

3 H. Hertzberger in gesprek met A. Brandon. In: V. Gieskes (red.), *Stedelijk Gymnasium Leiden - Een paviljoen in het park*, Amsterdam, 2010, p. 8.

4 D. Broekhuizen (red.), *Scholenbouwatlas - Verbouwen als nieuwe opgave voor basisscholen en kindcentra*, Rotterdam, 2015.

5 F. van Nieuwamerongen, 'De opdrachtgever en de architect; Met visie een bestaande school verbouwen.' In: D. Broekhuizen (red.), *Scholenbouwatlas - Verbouwen als nieuwe opgave voor basisscholen en kindcentra*, Rotterdam, 2015, p. 22.

6 C. Edens, De Zwarte Hond, 'Over scholenbouw voor basisonderwijs', *Out There 02*, Groningen/Rotterdam, 2014.

7 H. Hertzberger, *Ruimte en leren*, Rotterdam, 2008.

OVER DE AUTEURS

Ossip van Duivenbode (1981) is sinds 2010 werkzaam als architectuur-fotograaf. Zijn opdrachtgevers zijn architectenbureaus, uitgeverijen en culturele instellingen en zijn foto's verschenen in boeken, tijdschriften en internationale bladen. In zijn fotografie is Ossip van Duivenbode op zoek naar grootschalige architectuur die doorbroken wordt door klein menselijk gebruik – naar stedelijke plekken die een intimiteit krijgen door kleinschalige en soms provisorische interventies.

Vibeke Gieskes (1971) is redacteur, docent en projectleider op het gebied van architectuur en stedenbouw. Ze is verantwoordelijk voor de samenstelling van diverse publicaties, waaronder 'Ruimte en Leren' van Herman Hertzberger. Tevens stelde ze tentoonstellingen samen en werkte ze voor de Internationale Architectuur Biennale Rotterdam en Architectuurcentrum Aorta. Vibeke Gieskes is als theoriëdocent werkzaam aan de Gerrit Rietveld Academie, de Academie van Bouwkunst Amsterdam en de Radboud Universiteit.

Marc Nolden (1979) is zelfstandig landschapsarchitect in Utrecht. Hij is gefascineerd door de wisselwerking tussen mens en omgeving, op elk schaalniveau, van gebouw tot landschap. Hij opereert veelal in beginfasen van projecten voor wisselende opdrachtgevers, in de rol van ontwerper, adviseur, initiator en regisseur – ook van eigen projecten. Marc Nolden is redacteur bij tijdschrift *Blauwe Kamer* en gastdocent aan de Academie van Bouwkunst Amsterdam en de Utrechtse Hogeschool voor de Kunsten.

Marina de Vries

Marina de Vries is hoofdredacteur van *Museumtijdschrift*. Daarvoor schreef ze over architectuur en beeldende kunst voor de *Volkskrant*, *Vogue*, *Smaak* en *Het Parool*. Ze schreef teksten voor VMX architecten, Wingender Hovenier architecten en de BNA Gebouw van het Jaar-verkiezing. Met de Stichting Zicht in Erfgoed was ze in 2015 mede-organisator van de tentoonstelling 'Geearte Kunst, door de staat gekocht 40-45' in Museum Arnhem. Van 2006 tot 2011 was ze lid van Virtueel Museum Zuidas, dat zich beijverde voor een divers kunstklimaat in dit prestigieuze kantoorgebied.

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

Architectuurstudio HH: p. 31
Arthur Bagen: p. 17
Frits Dijkhof: p. 41
Ossip van Duivenbode: p. 9
Leonard Faustle: p. 19
Herman Hertzberger: p. 38 links
Ikea: p. 18 onder
Pieter Kers: p. 45
Luuk Kramer: p. 32 (beide), 35 (beide), 36 (beide),
38 rechts, 39 (beide)
John Lewis Marshall: p. 10 (beide)
Jannes Linders: p. 14-15
Jeroen Musch: p. 16 boven
Stijn Poelstra: p. 18 boven
Kees Rutten: p. 44
Daria Scagliola: p. 12, 13
Ronald Tilleman: p. 16 onder
Thijs Wolzak: p. 43